

YU ISSN 0350-185x

UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLVII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојичић, др Драго Ђупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1991

HERBERT GALTON
(Beč)

SUSRET FONOLOŠKIH SISTEMA ALTAJSKOG I SLOVENSKOG JEZIKA

Istorija kontakata slovenskog i altajskog jezika već ima određenu tradiciju, premda ne najstariju i najpoznatiju u slovenskoj lingvistici. Roman Jakobson je u svojim „Remarques sur l' évolution du russe comparee à celle des autres langues slaves“ iz 1929. godine (1971, 24) odredio šta će praslovenskom sistemu glasova na početku njegovog samostalnog razvoja značiti — ne kao hipotetički delovi baltičkoslovenskog prajezika — korelacija samoglasnika, u kojoj se palatalnost jednih suprotstavljala labiovelarnosti drugog niza. (Bila su to vremena kada se u svakoj tablici nisu koristila binarna svojstva označavana sa + ili sa – i međusobno suprotstavljena, jer ta svojstva nisu u binarnoj opoziciji.) Ne zaboravimo da se radi o korelaciji koja obuhvata sve samoglasnike, a ne suglasnike; prema tome, položaj na drugom kraju razvoja, koji vodi savremenom ruskom ili poljskom jeziku, mora biti krajnje različit, jer tu nalazimo korelaciju mekoće suglasnika, a ne samoglasnika. Što se tiče sistema suglasnika, kod Jakobsona na datom mestu uočavamo samo „tendenciju“ labijalizovanja suglasnika ispred zaokrugljenih samoglasnika i uopšte tendenciju ka razbijanju zadnjonepčanih nelabijalizovanih suglasnika prvom palatalizacijom ispred prednjih samoglasnika (kao što se vidi, držim se tradicionalnog redosleda) s poznatim rezultatom, posle čega je nastupila druga, koja je u početku dovela do određenih zadnjonepčanih suglasnika prebačenih napred. U svim tim slučajevima najpre se, naravno, radilo o fonetskim varijantama.

Razmislivši na trenutak o prethodnom fonetskom stanju, moglo bi se reći da je izvesna sklonost ka umekšavanju zadnjonepčanih suglasnika, s njihovim smeštajem, koji je posebno osetljiv na okolinu („large range for velars“, Fant 1973: 124), utrla sebi put i u drugim indoevropskim jezicima, ponekad čak kada im je samoglasnik prethodio. Mislim na nemačke slogove na *ich* u suprotnosti sa *ach*. Prema tome, tu se ne može raditi o nekakvoj sklonosti stranoj indoevropskim jezicima. Međutim, tako precizna podela sistema samoglasnika na dva suprotna niza, o kojima ćemo nešto više reći, nije

ni u kom slučaju indoevropska crta. Prema Semerenjiju (1980, 31) prajezik je imao pet osnovnih samoglasnika, kratkih i dugih, osim njih diftonge, a što se laringala tiče, ovdje nismo u stanju da se upuštamo u taj problem. Pojava samoglasnika bila je očigledno slobodna, kao što je to ostalo u baltičkim jezicima koji ne znaju za dva niza nastavaka u odnosu na karakter prethodnog suglasnika.

Upravo to se dogodilo u slovenskom jeziku, tako da je Trubeckoj, koji se takođe bavio uticajem azijskih jezika na slovenski sistem glasova, jasno razlikovao dvotipsku deklinaciju od znatno slabije predstavljene jednotipske (1954, 118). Dva niza samoglasnika nisu suprotna jedan drugom samo u glasovnom sistemu, već se na odgovarajući način javljaju i prema završecima korena, što već nije indoevropska crta, nego bi se mogao navesti primer iz tatarskog (Bogorodickij, 1953, 86) *atqa* „konja“ u odnosu na *itka* „mesa“, genitiv *atnyn* : *itnin* itd. Do uticaja dolazi tokom izgovora, pod dejstvom samoglasnika prethodnog sloga, zbog čega se ta pojava naziva „vokalskom harmonijom“.

U slovenskim jezicima, međutim, sasvim je jasno da nikada nije dolazila u obzir nikakva vokalska harmonija, jer da bi se ona utvrdila nije dovoljno ono nekoliko prividnih slučajeva, kao u staroslovenskom *dъva* u odnosu na *dъvā* ili *brati* umesto *brati* (Diels, 1963, 108 i dr.). Ono što se pokazalo u slovenskom pre svega je tesna povezanost suglasnika i tautosilabičnog samoglasnika iza njega, karakteristična za morfologiju, mada nema razloga da je pripišemo prajeziku. U slovenskim jezicima se, prema tome, ne govori o vokalskoj harmoniji nego o tzv. sinharmoniji sloga. Ova unifikacija se, kako je naziva Jakobson (s. 25), kao crvena nit provlači kroz celokupan praslovenski period. Sami slogovi, bez obzira na susedne (čime se, po nama, prilično razlikuju od altajskog) trebalo je da budu tvrdi ili meki, ili, kako bismo to danas rekli, neutralni u odnosu na suglasnike ispred samoglasnika zadnjeg reda, a umekšani u odnosu na suglasnike ispred samoglasnika prednjeg reda. S obzirom na to da se u formiranom praslovenskom jeziku slog nije mogao završavati na suglasnik, Sloveni su se rešili barem tog problema. Ako postoji izvesna povezanost tih pojava onda je to „dobro pitanje“, kako kažu Englezi, ali takav problem nije mogao biti jedini ili osnovni problem, ako je za Slovence uopšte postojao. U poređenju s altajskim tipom razlika je uočljiva.

S druge strane, sumnjiv je visok stepen međusobne zavisnosti između suglasnika i samoglasnika, jer nemamo nikakvog razloga da ga smeštamo u prajezik. U svom prelomnom radu „К характеристике евразийского языкового союза“ (1971, 144–201) Jakobson iznosi mišljenje da smo u slovenskim jezicima imali posla sa sinharmonijom slogova, na osnovu koje su svi suglasnici i samoglasnici unutar sloga spadali u zadnji ili prednji niz. Prema Jakobsonu, korelacija se odnosila na cele slogove, kao što je to u savremenom tatarskom, kazaškom, kirgiskom, baškirkom, turkmenskom i dr., koji

su članovi grupe turskih jezika altajske porodice jezika, iz koje on navodi primere, čije postojanje ovde pretpostavljamo. (Godine 1988. Baskakov deli turske jezike na zapadnohunske i istočnohunske.) Smatram da ne bi trebalo navoditi još primera za ovu tvrdnju, pored već navedenih. Uostalom, vokalska harmonija se može dogoditi i sama po sebi, bez dva niza suglasnika, kao što je to danas u osmansko-turskom; da li se to može povezivati s činjenicom da je upravo taj jezik prenet u evropsku sredinu? Poznato je da turski i drugi jezici te porodice osim toga imaju i različite stepene labijalne atrakcije, ali samo jedan niz suglasnika. Za slavistu je zanimljivo da upravo /j/, kao čista palatalnost, ne pomera samoglasnike napred, tako da još u staroturskom imamo reči kao što su npr: *jyz* „poj“ ili *jyγla* „plakati“ (Gabain, 1974, 52), međutim slovenski jezici nikada nisu imali ništa slično, bez obzira na to da li je /y/ (slovo ima slov. vrednost) bilo fonema ili alofon.

U vezi s tim iskrsava problem koji kod Jakobsona još nije očišćen, iako je ovaj istaknuti slavista veoma doprineo rasvetljavanju upravo ovakvih slučajeva. Naime, u sadašnjim turskim jezicima /i/ i /y/ — poslednje je obično pisano bez tačke, kao u turskom ili sa dve (kao kod Gabain-a, op. cit. 45) — predstavljaju dve foneme, u sadašnjim slovenskim jezicima, tamo gde se glas sačuvao, samo dve varijante iste foneme /I/, ostvarene u početku — za razliku od turskog — isključivo kao /i/. Staroslovenski instrumental množine *syny* — *koñi*, koji sadrži nastavak, razlikuju se fonetski i suglasnikom i samoglasnikom, a da pri tom prethodni samoglasnik ne igra ulogu, jer je u oba slučaja zadnjeg reda. Svojtvo određenja nastavka, završetkom korena nije indoevropsko, već je na pola puta do altajskog tipa.

Međutim, za pomenutu fonološku razliku isto tako je teško naći sinharmonični tip u slovenskoj silabičkoj tvorbi, čak u istom slogu. Naime, ako su /y/ i /i/ dve različite foneme, kao što je to bilo u praslovenskom i njegovom predstavniku staroslovenskom, iz toga se može zaključiti da je prethodno /m/ u *my*, *mi* ostajalo ista fonema, čak kada je u poslednjem primeru umekšavano do nepoznatog stepena. Samo je u slučaju zadnjonepčanih suglasnika vremenom došlo do promene, i to ne samo fonetske nego i fonološke, dok se ostali suglasnici u odnosu na sledeće samoglasnike nisu bitno promenili, a u praslovenskom, prema najblagonaklonijem tumačenju, imamo palatalne suglasnike k', ġ, (ili t', d'), c, dz (z), ś, š, ž, č, ŋ, l', r (Lunt, 1956, 308), ali ne i potpunu korelaciju, kao npr. u ruskom. To su manje više visoki suglasnici (*hocheigentone*) Trubeckog, koji utiču na izbor sledećeg samoglasnika, iako su potpuno nezavisni u odnosu na prethodni slog. To znači da je učinjen značajan korak u pravcu silabičke sinhronije, ali je preterano govoriti o grupama fonema ili stavljati znak labijalnosti ili palatalnosti u zagradi ispred sloga. Korelacija mekoće nije ostatak nekadašnje slogovne korelacije, već rezultat daljeg razvoja praslovenskog stanja u severnim i jugoistočnim (bugarski jezik) slovenskim jezicima.

U ovom radu polazimo od pretpostavke da u staroturskom kao predstavniku altajskih jezika, koji su mogli uticati odlučujuće na slovenski, nije bilo korelacije mekoće, već samo vokalske harmonije. Trubeckoj je ispravno isticao (1939, 251) da treba razlikovati slogovni sinharmonizam od prave vokalske harmonije, koja se u grubim crtama svodila na određenje samoglasnika gramatičkih morfema samoglasnikom korena, pri čemu suglasnici podležu izvesnim promenama, s obzirom na njihovu prednju ili zadnju artikulaciju; u svom pristupu Trubeckoj je takav sistem tumačio kao opterećenost delimitativnom funkcijom, međutim to predstavlja dalji problem, u koji se ovde ne možemo upuštati. Karakteristično je da se Trubeckoj takođe oslanja na karakter /j/, koje nema zadnje i prednje varijante (koje su na neobičan način istaknute u runskom pismu sa dva slova, vidi Gabain 1974, 57), a kako se mnogi izrazi sastoje samo od /j/ + samoglasnik, kao npr. tatarsko *aj* „mesec“ ili *aju* „medved“, on zaključuje da samoglasnici mogu sami izražavati određenu boju, nezavisno od suglasničke okoline, te su prema tome predstavljali samostalne foneme, dok su suglasnici trebali da budu samo palatizovani ili velarizovani pomoću samoglasnika, što ipak nije uticalo na promenu njihovog položaja kao kombinatoričkih varijanata. Uostalom, Ščerbak ističe (1970, 142) da je nemoguće dokazati da su turski monovokalski koreni kao *ö* „misлити“ ikada izgubili suglasnik, od koga su zavisili.

Cela stvar nije jednostavna, iako, recimo, severnoslovenska korelacija mekoće jednostavno predstavlja evroazijsko svojstvo. Nema smisla osporavati takav uticaj, međutim tu se ne radi o običnom oponašanju. U slovenskom vokalska harmonija nikada nije postojala i to čini korelaciju mekoće celog sloga sumnjivom. Izvesni slovenski slogovi sigurno su bili skroz palatalni, a drugi neutralni. Promena *jo* > *je*, koju treba pripisati ranijem periodu, nije oponašala nikakav altajski uzor, jer /j/ u svim turskim jezicima može i moglo je da se javlja u bilo kom okruženju, jedino što ispoljava snažan uticaj slovenskih palatalnih suglasnika na tautosilabičke samoglasnike. Prava korelacija mekoće ponovo je povukla tu promenu, upor. rus. *žitjo* ukr. *joho*.

Ovde je, možda, vreme da se nešto više udubimo u praturški glasovni sistem. Kao takav on, naravno, nije sačuvan, ali kao njegov ekvivalent možemo prihvatiti sastav sadržan u runskim spomenicima iz dolina reka Orhon i Jenisej iz VIII veka (ili ranije), jer se, prema Kramskom (1956, 25), praturški glasovni sistem do tog vremena jedva promenio. Kao što smo već konstatovali, postojali su *a, ä, e, y, i, o, ö, u, ü*, kratki i dugi (Ščerbak 1970, 47, 143; Gabain 1974, 44), dok diftonga na fonološkom nivou nije bilo (L. Bazin, Fundamenta 1959, 13), naime sastojali su se od samoglasnika sa sledećim suglasničkim /j/, koje, s obzirom da je suglasnik, nije narušavalo labijalnu harmoniju. U periodu koji nas zanima isto tako valja pretpostaviti postojanje redukovanih visokih samoglasnika različitih boja (Baskakov 1988, 23).

U korenskim slogovima pomenuti samoglasnici su potpuno nezavisni, a u sledećim već nisu, ali to nas se ovde ne tiče.

Još bi trebalo primetiti: kada bi altajski uticaj na slovenski jezik zračio iz mongolskih jezika, u fonetskom pogledu ne bi bilo bitne razlike (Poppe 1960, 9, 91). U svakom slučaju samoglasnici su uticali na suglasnike ne samo kada su se nalazili iza njih, nego i kada su im prethodili, kao npr. danas u tatarskom (Bogorodickij 1953, 43); to je po svojoj prilici veoma stara crta, koja se dobro slaže s progresivnim pravcem vokalske harmonije, recimo, u rečima kao što su *bär, biš, küł, köl* itd. Prema Mindžesu (1968, 75), u pratarskom nije morala postojati dužina samoglasnika, niti /e/ kao fonema koja se razlikuje od /ä/, osobito prva okolnost ne bi svedočila protiv uticaja altajskog na slovenski, jer je poslednji, kao što je poznato, pretvorio izvesne kvantitativne odnose indoevropskih jezika u kvalitativne, mada je stvorio i nove kvantitativne, uostalom kao i altajski jezici. Što se tiče slovenskog /e/, ono je, kao što znamo, do danas prilično otvoren glas, koji lako ostavlja utisak na stranca /ä/, a takav širok izgovor može se izvoditi još iz vremena tog uticaja.

Ovde nije mesto za iscrpan opis pratarskog konsonantizma, jedino želim da istaknem izvesne crte koje su mogle formirati praslovenski. Po svojoj prilici najviše iznenađuje to da runska azbuka iz VIII veka ima vlastita slova za velarizovane i palatalizovane ili pre za zadnje i prednje glasove (Mollova 1966, 60), odnosno za *b-b', g-g', d-d', k-k', l-l', n-n', r-r', s-s', t-t'*, čak za *j-j*, što navodi na misao da su stvaraoci možda mislili na samoglasnike. U slučaju zadnjonepčanih, koji su veoma osetljivi na okolinu, početna alofonska razlika u krajnjem slučaju dovela je do različitih fonema pomeranjem zadnjih varijanata ka predelu resica: *q - γ*, sa spirantizacijom slabije zvučne parne foneme (lenis). I paralele i razlike u odnosu na slovenske jezike padaju u oči, iako su se u poslednjem početni prednji alofoni velara osamostalili. I spirantizacija *g > > γ* je izvršena na širokom središnjem prostoru slovenskog sveta.

Međutim, sa pomenutom frikativizacijom broj spiranata, klase koji u indoevropskom prajeziku nije bio razvijen, se ne završava (prema Semerenjiju, indoevropski je imao samo /s/). Staroturški je još imao /z/, /c/ i /dz/ (/ʒ/), /š/ i /ž/, /č/ i /dž/ (/ʒ/) (Baskakov 1988, 22), sve su to glasovi strani indoevropskom prajeziku, ali ne i njegovim potomcima. U početnom položaju obavezna su određena ograničenja, koja za nas nisu bitna, jer očigledno nisu preneti u slovenski. Ali, kako su se svi ti spiranti ili afrikate razvili i u indoevropskim jezicima, kao u slovenskim, iz toga se može zaključiti da se radi o razvojnoj tendenciji, koja ni u kom slučaju nije u suprotnosti s indoevropskim, uzetim kao evolutivna celina, za razliku od vokalske harmonije koja se ne sreće ni u jednom indoevropskom jeziku. Po svojoj prilici, to zavisi od različite morfološke tvorbe, jer oni su uglavnom flektivni, do izvesne mere „analitički“, ali ne i aglutinativni. Unutar sloga slovenski suglasnici i samoglasnici posle kontakata sa Altajcima bili su međusobno usklađeni nego pre

toga, međutim to još uvek ne stvara vokalsku harmoniju. Pretpostavljati postojanje silabofonema u nekom periodu slovenskih jezika je stvar uverenja.

Kao što je bilo očigledno, prilikom razmatranja dužine vokala, altaisti se ne slažu u svemu, zbog toga se trudim, koliko je to moguće, da polazim od nekog *communis opinio*, tačnije ograničavam se na ono što može biti od značaja za slovensku lingvistiku. Za nas su najzanimljiviji staroturski /l'/, /ń/ i /i'/ — ako su bili foneme, kako se to pretpostavlja — na osnovu kojih su se verovatno formirali odgovarajući slovenski glasovi. Zbog čega je, pitam ja, u praslovenskom od početnog *war-jo-m (ili sličnog, ovde je nevažno poreklo nazala) *moralo* nastati verodostojni oblik *var'ō* „varim, kuvam“ u odnosu na, recimo grčko *αίρω*, uostalom od veoma sličnog *Far-jo? Razlika je višestruka, slovenski jezik — ne samo što nije izgubio početno *w-, već ga je često priključivao kao protezu, sasvim kao altajski jezici (*j*-, *w*-, vidi Ščerbak 1970, 80, 109); nije stvorio diftong nego je izbacio indoevropske diftonge; /i/ nije preskočilo u prethodni slog već se slilo sa završnim /r/ korena u novom mekom suglasniku koji je imao svoj uzor upravo u altajskom. Da li je stvarno postojalo prazno mesto (*case vide*) u sistemu koje je privlačilo /i'/, da se /r/ preko nove opozicije što je moguće bolje zaceli u sistemu, da li poslednji doista ima takvu tvoračku moć? Sloveni su čuli /i'/, a onda im se tu pružila prilika da ga stvore na vlastitom materijalu. Treba još imati na umu da su oba slovenska sloga (kao i grčki) potpuno nezavisna, *autonoma*, s tim što je prvi potpuno zadnji, a drugi prednji sa svojim prvobitnim /ō/ (ᾰ). Rezultat toga bio je mek, a ne samo palatalizovan slog. Takva razlika je postojala i u altajskom. Sve to nije indoevropsko nasleđe, pre veoma podseća na turski runskih spomenika, s urezanim ili pisanim runama, tačnije na one koje nije beležio stručan fonolog.

Upoređujući glasovno bogatstvo altajskih jezika i praslovenskog nailazimo na tako velike sličnosti, da one isključuju slučajnost. Po svoj prilici nećemo dočekati odgovor na pitanje da li su Huni i Avari, sa kojima se Sloveni nisu rado sretali, o čemu izveštavaju hronike, bili Turci ili Mongoli. Kao što sam već pomenuo, altajski su imali blage praskave (mellow) /č/ i /z/, koje je turski sačuvao do dana današnjeg. Ima ih i mongolski, i što je za nas posebno zanimljivo na slovenskom tlu jeste činjenica da se u mongolskom *ti preko **t'i* promenilo u *či*, a *di preko **d'i* u *ži* i *si* je isto tretirano (Menges 1968, 51, Poppe 1960, 14, Ramstedt 1932, 250). Kao što je poznato, praslovenski je izveo sličnu promenu, iako samo posle /k/, npr. *tekti stsl. *tešti*, strus. *teči* itd. Kada je reč o slovenskoj promeni valja primetiti da je izvršena ispred /i/, a ne ispred sonanta /j/, uzor je jasan, iako je bio potreban još jedan uslov. Može se činiti kao da su Sloveni pred očima (ili pre ušima) imali nekakav idealan glasovni sistem, za čije su ostvarenje koristili domaći materijal, kao kod sistema glagolskog vida, najverovatnije preuzet iz altajskog, a ne nasleđenog iz indoevropskog prajezika.

Uostalom, utvrđujući npr. da je dugo /ū/ u slovenskim jezicima „delabilizovano“ jednostavno nismo objasnili ništa — odnosno, zbog čega se to tako dogodilo? Očigledno da bi se ostvario altajski glas /y/, koji je potpuno isti kao i slovenski /y/ i potpuno stran indoevropskoj fonetici. Njegov prethodnik /ū/ bio je najpogodnija lestvica, koja je sa najmanje napora vodila tom cilju, jer je trebalo samo izostaviti zaokrugljivanje usana. Sličnu sumnju izrazio je već Šelesnik (1975, 240), koji inače veruje u sinharmoniju slovenskog sloga, ali s pravom ističe udaljavanje od indoevropskog tipa i potrebu za prihvatanjem spoljašnjih podsticaja za njegovu transformaciju. Oni isto tako ističe Boduenovljevu palatalizaciju s njenim „sumnjivim“ smerom s leva na desno. Reizgradnja glasovnog sistema, u kojoj promena $\bar{u} > y$ zauzima tako značajno mesto, prema Bidvelu (1961, 116, 126), odnosi se na period oko 600–800 godine, odnosno na avarsku vladavinu nad Slovenima, što se vidi na osnovu romanskih toponima, koje su Sloveni pozajmili na Balkanskom poluostrvu.

Praslovenski glasovni sistem javlja nam se u pomalo specifičnom obliku u staroslovenskom, međutim nemamo preciznijih podataka. Naravno, imamo posla s reorganizacijom indoevropskog glasovnog fonda, što još više ističe prilagođenost stranom tipu. Prema Trubeckom (1954, 61), utvrđujemo glasovni sistem sastavljen od parova $a - \bar{a}$, $o - \bar{o}$, $\bar{u} - \bar{i}$, $u - \bar{u}$, $y - i$, kao i od neparnog /e/, dakle u gotovo svakom detalju jednakom s altajskim, prihvaćenim za period dodira sa Slovenima, zaključno s posebnim položajem glasa /e/, zagonetnim /y/ i redukovanim samoglasnicima koji vode poreklo od najužih /ū/ i /i/. Glas /ō/ je u svom pojavljivanju ograničen i kod Trubeckog je povezan samo sa „neodređenim“ nosnim u diftongu koji prikazujemo kao /ō/, jer, teško se možemo složiti sa postojanjem bilo kojih diftonga u praslovenskom, za čiji proces nastajanja je značajnu crtu predstavljala monoftongizacija svih indoevropskih diftonga. Taj glas /ō/ se nigde nije održao kao fonema, već samo kao fonetska varijanta u današnjem ruskom, tačnije u položaju između umekšanih suglasnika (Avanesov 1968, 46), npr. u *měmъ, бепѣме*. Čak i tu se može rizikovati poređenje s altajskim, jer su se u staroturskom samoglasnici $o - \bar{o}$ svodili na korenske slogove (Gabain 1974, 47). Kao prelazni stadijum treba prihvatiti /ō/, isto tako kod promene početnog $je- > o-$, za najstariji istočnoslovenski. Pojavljuje se u nazalnom vidu, kao i /ū/, u Lantovom sistemu (1974, 17 i dr.).

Pa ipak, bilo bi nepravedno očekivati potpuno poistovećivanje dva sistema, s obzirom na sasvim drugačije ishodište. Bilo kako da bilo, i u slovenskom sučeljavanju zadnjih i prednjih samoglasnika bilo je osnovno. Slovensko /y/, iako je sasvim slično altajskom, kao što je poznato, nikada se u početku ne pojavljuje bez proteze, a isto se može reći za redukovane $\bar{u}$ i $\bar{i}$. U turskim jezicima par $y-i$ i u početku razlikuje izraze, npr. jakutsko $y: t-$ „puštati“ — $i: t-$ „hraniti“ (Poppe 1960, 113). Oba se javljaju i posle početnog $j-$.

Zanimljivo je da altajska vokalska harmonija ne znači preosetljivost na skroz palatalno /j/, kao u slovenskom; postojanje dva znaka za /j/ u runskom pismu samo povećava značaj *vokalske* harmonije. Po meni, valjalo bi istaći i suprotne i zajedničke crte dva različita glasovna sistema, iako je uticaj tekao samo u jednom pravcu.

U slovenskom moramo razlikovati meke (visokotonske) suglasnike od umekšanih (palatalizovanih), iako je isti altajski uticaj doveo do nastanka oba niza. Pri tom je značajna uloga sonanta /j/, koja se ne može neposredno svesti na taj uticaj. Zbog toga, nameće se pitanje, zar /j/ u staroslovenskom nije bilo fonema, kao što je smatrao Trubeckoj (1954, 61 i dr. kao i popis suglasnika na str. 80 itd.), a posle njega i drugi. S obzirom na okolnost da je u indoevropskom prajeziku /j/ bilo fonema (Szemerényi 1980, 38, označeno kao *y*) kao i u altajskim, unapred se čini neverodostojno. Trubeckoj ga je ocenjivao kao uobičajen način izgovaranja prednjih samoglasnika, kojima počinju izrazi i slogovi, što je tobož spoznao i Ćirilo, genijalni tvorac azbuke. Međutim, taj genije je bio i Grk, i to veoma obrazovan i pobožan, u čijoj predstavi jezika je *ἰῶτα* bilo zanemarljivo i javljalo se u narodnom govoru (*demotike*) umesto /g/, što najverovatnije objašnjava njegovu predrasudu. Teško je zamisliti šta bi ako ne /j/ razlikovalo staroslovenske izraze, kao, recimo, *i - ji* (dualis) ili *doiti - dojiti* (Huntley 1975, 357, Aitzetmüller 1987, 153, Mareš 1963, 8; Mareš 1986, 15 pominje „fonološki relevantno /j/“; Lunt 1974, 26 ima /j/).

Od svih indoevropskih jezika palatalizacija zauzima dominantno mesto u slovenskom, po svojoj prilici zbog altajskog uticaja, tako da bi valjalo reći koju reč, oslanjajući se na Lanta (1955, 18 i dr.), o njenom osnovnom karakteru. Dakle, treba razlikovati umekšavanje od zubnih do zadnjonepčanih dizanjem vrha jezika i približavanjem mestu artikulacije /i/, odnosno dvostruko kretanje koje potencira visoku frekvenciju suglasnika, od pravih palatalnih koji se izvode jednom artikulacijom. U oba slučaja ostvarila se anticipacija izgovora sledećeg prednjeg samoglasnika ili /j/, mada sam pojam anticipacija zapravo ništa ne objašnjava ili objašnjava isto koliko i delabijalizaciju **ū > y*, drugim rečima to su prazne etikete. Jedino označuju mehanizam pomoću koga je izvršena promena, ali ne i uzroke, koji su po svojoj prilici sadržani u stranom uzoru. Uostalom, i u slučaju grčkog razvoja **medhyos > μέσος* ili **k^wis > τίς* govori se o palatalizaciji, koja ne rezultira posebno umekšanim glasom, čak ni alofonom. Grci nisu čuli tonsku razliku kod suglasnika u vlastitoj zemlji, kao Sloveni od Altajaca, zbog toga se nisu ni trudili da ih izražavaju. Sloveni su ih čuli od Altajaca i trudili su se da ih oponašaju; u oblasti samoglasnika to oponašanje je uslovalo nastanak različitih slovenskih fonema, u oblasti suglasnika većinom, posebno osetljivih zadnjonepčanih, ali i prednjonepčanih (vidi Lunt 1965, 308). Na taj način palatalni č, ž, š ušli su u sistem, u početku kao alofoni, u položaju ispred prednjih samoglasnika, a kasnije i *c, ʒ, š* (pri čemu

se kod prva dva mekoća ne mora označavati zbog odsustva opozicije). Refleksi *tj, *dj najverovatnije da su najpre bili tipa t', d' ili k', g, slični današnjem makedonskom, koji su u slovenskim jezicima dobili različite oblike, nevažne za naše izlaganje. Čistom oponašanju altajskih glasova u slovenskom jezičkom materijalu, međutim, za svoj nastanak treba da zahvale meki sonanti l', r' i r'. Indoevropski prajezik tu nije nudio nikakav uzor, niti postoji razlog da se njihovo postojanje ne pripisuje samom opšteslovenskom početku. Indo-iranski, iako je imao /r̥/ palatalno, nije dopuštao spajanje n + y (vidi Skt. *varanya*, Av. *zaranya* „zlatan“) (Burrows 1963, 86).

Već sam pomenuo da prihvatam tradicionalan redosled triju palatalizacija, čak, kao i Šelesniker (op. cit.), smatram značajnim da se treća odvijala u progresivnom altajskom pravcu. Istina, uslovi su bili veoma posebni, izvedena je samo posle i-glasova i uz odsustvo sledećeg zaobljenog samoglasnika (Lehr-Splawiński 1957, 157, Ježova 1968, passim; Belaev 1984, passim). Obe crte, umekšavanje posle najvišeg prednjeg samoglasnika u njegovim različitim nijansama, kao i osetljivost na sledeći zaobljeni samoglasnik veoma podsećaju na altajski. Prelazna karika, odnosno fonetsko umekšavanje, a ne fonološko, tih i drugih suglasnika isto je kao i ono koje se pripisuje praturskom i predstavlja osnovu slovenskoj korelaciji mekoće, mada još uvek ne nju samu (Lunt 1965, 309).

Sama činjenica da su Sloveni izveli tri zadnjonepčane palatalizacije, čiji se uslovi i rezultati i poslednje dve ne slažu, pokazuje s kojom su upornošću delovali, jer su ti procesi trajali četiri veka (Ševel'ov 1965, 633, nešto drugačije Lamprecht 1978, 150). Pri tom su u trećoj palatalizaciji granice silabičke sinharmonije prekoračene, tako da Beljajev u njoj opaža čak zamah u pravcu sinharmonije reči (1936, 108), međutim drugde u slovenskim jezicima o tome nema tragova. Razlog tom odsustvu nalazim u izrazitoj stranosti takve tvorbe izraza u indoevropskim jezicima, koji ipak poznaju progresivno delovanje na velare. Na kraju krajeva, granica sloga nije nepremostiva prepreka, pogotovu ako joj ne odgovara granica morfeme, kako to ističe Beljajev. Jer, u tome je sadržana bitna razlika u odnosu na altajske jezike, koji se pre upravljaju morfemama nego slogovima.

Dokaz da u praslavenskom nije bilo korelacije mekoće usnenih, po meni, služi epentetičko /l'/, jer da je postojala fonološka umekšanost ne bi bilo razloga da se ubacuje. Međutim, mekoća /j/ posle usnenih morala je doći do reči, u slučajevima kao *leubh-*i-om* > l'ubl'ō kod glagola ili *koup-*iā* > kopl'ā kod imenica; u početku /l'/ deluje kao opšteslovensko (pl'ūti, bl'ūdo). Smatram da tu nema potrebe za prelaznim udvajanjem usnenih, pre bi se mogla prihvatiti neposredna zamena /j/ sa /l'/ u nameri da se ostavi utisak umekšanog suglasnika (Ševel'ov s. 222), posebno što još nije bilo naučeno umekšavanje usnenih, koji se, uostalom, ne mogu pomerati sa svog mesta artikulacije. Pri tom je sam usneni ostajao neutralan, tako da se nije jav-

ljala sinharmonija sloga. Za suglasničke grupe u početku altajski nije mogao predstavljati nikakav uzor (Gabain 1974, 52; „only one consonant tolerated“, Menges 1968, 82). U staroslovenskom moglo je čak pet suglasnika prethoditi samoglasniku — da li su svi podlegali „zakonu sinharmonije“? Zar je u *razdrāsiti* /zd/ stvarno bilo palatalizovano, a u *razdrušiti* labijalizovano?

U vezi s tim van Vijk (1949, 305) piše da je bilo moguće da se opšteslovenski, u prvoj etapi svoga razvoja, „противилось сохранению особенно богатой мягкостной корреляции, в отличие от русского языка ...“ Bez obzira na svako poštovanje prema velikom slavisti valjalo bi postaviti pitanje šta je tu trebalo sačuvati, a ne razvijati. Očigledno, Sloveni tada još nisu bili naučili da umekšavaju usnene, jer to zahteva određenu koordinaciju dva posebna artikulaciona pokreta. Iz indoevropskih jezika to sigurno nije dolazilo, a altajski nisu imali korelaciju. Uzvišujuća sonornost jednostavno proizilazi iz načela otvorenosti slogova, a ne obrnuto, jer nije pravilo bez izuzetaka, o čemu svedoče navedeni primeri. Drugo je pitanje zbog čega su svi slogovi otvoreni, trebalo bi ih koliko je to moguće razmatrati u vezi sa očuvanjem intonacije, koja je bila ugrožena monotonijom altajskih jezika (Galton 1988, 150).

Može se pretpostaviti da je postojalo više, a ne samo jedan razlog otvaranja slovenskog sloga, jer je razlog kao npr. gubljenje daha pri kraju svakog sloga, koji je takođe naveden, neprihvatljiv. Izvesnu sklonost ka takvom otvaranju Ščerbak je pripisivao altajskoj porodici jezika uopšte (1970, 10; u staromongolskom je to trebalo da bude pravilo, str. 134). Pozajmica iz turskog, kao *pisišik* < fr. *psychique*, veoma podseća na staroslovenski izraz *ръсалътъ*. Dodatno polazim od pretpostavke da su Sloveni težili određenom tipu jezika, koji bi se ostvario nasleđenim fondom glasova. Kod nastanka praslavlenskog nesumnjivo treba računati s priličnim prilagodavanjem tautosilabičkih suglasnika i samoglasnika, što su donekle ograničavale dopuštene koncentracije suglasnika. Prema redosledu C + V to prilagodavanje je uvek veće nego u suprotnom pravcu, V + C (Bondarko 1967, 40). To je zbog toga što se izgovor samoglasnika anticipira usmerenim artikulacionim pokretima, dok u redosledu V + C u igru može ulaziti i inercija. U svojim nastojanjima da stvore tonske opozicije suglasnika Sloveni su sa C + V imali više uspeha (vidi složene uslove treće palatalizacije). Nesumnjivo da tvrdo /t/ ispred zadnjih samoglasnika vodi poreklo od iste anticipacije (uostalom, nešto slično je nastalo u latinskom). Fonološki ono se nije razlikovalo od /l/ ispred prednjih samoglasnika već samo od novog /l'/.

U ovom radu branimo pogled da se praslavlenski glasovni sistem nije razvijao iz unutrašnjih pobuda, kao npr. uravnotežen sistem. Veliko zadovoljstvo pruža mi potvrda moje teze, koja je u suprotnosti s popularnim pogledom, a potiče još iz vremena početaka fonologije, od istraživača kakav je Pavle Ivić (1970, 9). U suprotnom, naglasak stavljamo na težnje Slovena ka

oponašanju stranog izgovora, koliko je to bilo moguće, uz očuvanje značajnih crta nasleđenog jezika. Polazeći od ove druge pretpostavke, koja se oslanja o sistem, istraživač rizikuje da glasovni sistem, nastao u njegovoj glavi, u nekom smislu da sam po sebi utiče na istorijsku stvarnost, izolovano od istorije nosilaca jezika. Ovde bih želeo da iznesem mišljenje da su Sloveni, kao deo baltičko-slovenskog kontinuiteta, a za razliku od svojih rođaka Balta, osećali potrebu bar za prvom palatalizacijom, npr. *ketwrtos ili *gīwos, do koje, kao što znamo, u litvanskom do danas nije došlo.

Nema sumnje, praslovenski jezik kao satem jezik već je izvršio jednu takozvanu palatalizaciju, s tim što, za razliku od sanskrita, njeni rezultati nisu bili umekšavanje, recimo *desēt* u odnosu na *daša*, ili *zrbno* u odnosu na *jīrnás*. U baltičko-slovenskim jezicima tu nije došlo do palatalizacije, koja bi bila bitna za nastanak praslovenskog, do toga je došlo tek s tzv. prvom, koju nije imao čak njen najbliži srodnik, staropruski, iako se radi o prilično banalnoj pojavi, tamo imamo recimo, *geiwan* „živ“ ili *skijstinnons* „čišćen“ (Schmalstieg 1974, 24). To što se u indoevropskom prajeziku naziva „palatali“, u slovenskom su ne-palatali.

U praslovenskom najpre imamo posla s alofonima ispred prednjih samoglasnika i jot, u čemu se upravo ispoljava uticaj altajskog, kakav se javlja u orhonskim spomenicima. Do korelacije mekoće suglasnika može doći tek kada se promeni okolina, tako da /k/ može stajati ispred prednjih, a /č/ ispred zadnjih samoglasnika. Dok se *kajati* „kažnjavati“ (Trubačev IX, 115) suprotstavljalo *čajati* „očekivati“, radilo se o alofonskim odnosima, s pomeranjem poslednjeg na fonološko *čajati*, a u tome je najverovatnije „smisao“ poslednje promene, koji je sadržan u sistemu ukoliko je ovaj težio utvrđivanju korelacije mekoće, kome altajski nije predstavljao neposredan uzor.

U staroslovenskom glasovnom sistemu, kakav je prikazao Trubeckoj (1954, 64), palatali i šuštavi jedino su mogli prethoditi prednjim samoglasnicima, npr. *dušā*, *časъ*, *vol'ā*, *korū* itd., mada stvarnost spomenika veoma odudara od tog ideala. Pomenuti oblici, npr. /ä/ (ā, glag. Δ), sreću se u navedenom položaju, posebno u *Kijevskom misalu*, mada već ustupaju (Diels 1963, 142 i dr.); ovde se ne mogu upuštati u detalje. Ono što treba apsolutno izbegavati jeste pravopis tipa *časъ*, *čjudo* i sličnih gadosti, koje nijedan Sloven nikada nije izgovarao. Možemo pretpostaviti da to nije bila mekoća suglasnika (tamo gde se sačuvala), koja je trebalo da bude izražena na taj način. U početku su samoglasnici bili prednji, što je bio i smisao te pojave. Uostalom, ne može se odbaciti mišljenje da zamena samoglasnika (ne samo njihovih slova) nije označavala otvrdnjavanje mekih suglasnika, već naprotiv, njihovo osamostaljivanje kao fonema koje nije zavisilo od okoline, slično kao što se može pretpostaviti kod poljske i ruske promene T'eT > T'oT. Objašnjenje pomoću položaja jezika pokazuje samo mehanizam, ali ne odslikava uzrok. Sa svim tim daleko smo ostavili za sobom altajske pobude, iako

se u izgrađivanju sistema od dva suprotna niza samoglasnika i suglasnika polazilo prvobitno od njih. Od tada dva niza samoglasnika opet su se vratila u trougao, ali zato su u većem delu slovenskog sveta suglasnici poredani u dva izrazito suprotna niza. Od svega toga ništa nije bilo indoevropsko.

Fonolog će zapaziti da se ponekad ne menja toliko fizički tip zvukova, koliko njihovo mesto u sistemu. Rusko *нѣтъ* sadrži isto /ä/ kao i starorusko sa /e/, ali zahvaljujući isključivo položaju; *чудѣcho* sadrži još uvek /ü/, ali kao fonetsku varijantu (Avanesov 1968, 42 i dr.), jer /č/ nikada nije otvrdlo, i pored pisanja *учѣъ*; čisto fonetski i dalje ostaje /ö/. Da li su, prema tome, ikada prestali da postoje? Bilo kako da bilo, njihov rang pokazuje gubljenje stanovišta prednjih samoglasnika preuzetih iz altajskih jezika.

Broj samoglasnika nasleden iz indoevropskog prajezika bio je skroman, dok je praslovenski bogat (Pohl 1986, 61), to bogatstvo, naravno, nije nastalo nezavisno unutar sistema, npr. palatalizacijom i jotovanjem. Npr. indoevropski izraz **leudhejes* pretvorio se u *l'üdbje*, zbog toga nije zgodno tvrditi da je /l'/ tek nastalo kad je preglasilo sledeće /u/ iz diftonga, pre je do njegovog sažimanja i fonološkog umekšavanja /l/ došlo zajedno. Istorijski uzeto, /ü/ nije rezultat pomeranja, već kompromis između oba dela diftonga. Pre sažimanja nije bilo nikakvog razloga za umekšavanje likvida, tako da se u njemu ne može tražiti razlog za nastanak /ü/.

Npr. u izrazu **jbgo* „jaram“ /j/ je već bilo indoevropsko, zbog toga se jednostavno sačuvalo, ali nema nikakve veze sa prelaskom sledećeg /u/ u redukovani samoglasnik, jer je to bila opšta pojava. Ono je samo odlučilo o tome da je prednji, što je s tačke gledišta indoevropskog prajezika nova crta. Litvansko *jáunas* „mlad“ malo se udaljilo od indoevropskog, dok /ü/ u slovenskom *jünъ*, do danas uhvatljivo u češkom *jinoch*, potiče od tautosilabičke prilagođenosti, u tom slučaju ide još dalje od altajskog, uporedi npr. tatarsko *jyl* „godina“. Možda se čak i u takvim slučajevima ocrtava veća uloga umekšanosti suglasnika u slovenskom nego u altajskom jeziciku, koja je u krajnjem ishodu povela korelaciji. Marešova palatalizacija samoglasnika (1986, 7), npr. *jo > je* kao pojava nepoznata je u altajskim jezicima. Međutim, teško je prihvatljivo da je na taj način povraćena poremećena slogovna harmonija, jer u stvari nije imalo šta da se vraća.

Sklonost ka prilagođavanju suglasnika samoglasnicima, posebno kada dolaze iza njih u istom slogu, anticipacijom, nije slovenska specifična, iako to jesu tri uzastopne palatalizacije zadnjonepčanih, koje su trajale nekoliko vekova, utoliko pre što je postignut glasovni sistem, koji potpuno podseća na altajski. Druga i treća uvele su čak relativno retku fonemu /3/ (dz) (Brozović 1988, 144), koja se teško može pripisati baltičko-slovenskom jeziku ali se javlja već u najstarijem turskom, u širem smislu te reči (Baskakov 1988, 22). /3/ kao fonema u staroslovenskom javlja se i kod Trubeckog (1954, 80) i kod Lanta (1974, 38) i dr. Neosporno je da je nastala kao posledica palatalizacije

(Horálek 1962, 104), ali kako je ova pre toga dala drugačije rezultate, moglo bi se reći da Slovenima nije bilo stalo samo da te ne tako neobične pojave nego da na teleološki način (Galton 1988, 141 i dr.) postignu dosta skoro određeno stanje, kome je prethodilo prilično dugo stabilizovano stanje, koje je trajalo nekoliko vekova.

Smatram da je postalo jasno gde se nalazio uzor, iako ću tvrditi, celanjajući se na van Vijka (1941, 42) i uprkos veoma raširenom pogledu da silabička sinharmonija nije postignuta, iako je uticaj prednjih samoglasnika, ne samo na zadnjenepečane suglasnike, morao biti jači nego u drugim indoevropskim jezicima. Uostalom, imamo istu fonemu /m/ u *my*, kao u *milo*. Fonema /l/ ispred prednjih samoglasnika razlikovala se od /lʲ/, npr. u *liti* < **lēi-* u odnosu na *l'ūbiti* < **leubhei-*, tu je do spajanja došlo tek u pojedinim slovenskim jezicima. Kako bi teorija koja govori o postojanju korelacije mekoće celih slogova razlikovala te pojave? Ili odgovarajuće slogove u *moře* (litv. *māre*) i *brāgъ*? U prvom primeru došlo je do preglasa posle /r/ < rj- i ceo slog je stvarno palatalan, dok se u drugom u najboljem slučaju pojavljuje umekšan alofon /r/, a da ništa ne govorimo o prethodnom /b/. U altajskim jezicima /br-/ početnog uopšte nije bilo, stoga činjenica da je u mađarskim pozajmicama iz slovenskih jezika kao *barát* < *brat(r)ъ*, *barázda* < *brazda* ili *paraszt* < *prostъ* rasparčano, može spadati u ugrofinske crte tog jezika, pojačane altajskim uticajem (u tom slučaju prabugarskog). Uostalom, protiv postojanja vokalske harmonije u slovenskim jezicima izrazito bi govorele deformacije staroslovenskog, kao npr. *vitleomъ* „Bethlehem“ ili *geona* „Gehenna“ (Trubeckoj 1954, 71).

Nadovezujući se na Birnbaumove poglede (1985, 34 i dr.) podržavam mišljenje da se praslovenski izdvojilo iz veće zajednice, koja se može nazvati baltičko-slovenska tek s obzirom na njeno kasnije cepanje (Barnštajnova „soobščnost“, 1961, 31), i to ne bez stranog mešanja. Pri tom se treba uzdržati od statičnog i nivelišućeg gledanja na stvar. Sloveni su se odvojili kao najjistureniji odsek na jug dijalekatskog kontinuiteta, koji je obuhvatao srodne, prema tome međusobno razumljive govore jednog jezika. Za njihovu praotadžbinu može se uzeti širi sliv Dnjepra i Pripeta, odakle su slovenska plemena krenula u potiskivanju baltičkih ka severu i severo-zapadu (Goṭāb 1969, 105). Uostalom, to je isti prostor u koji je još Pejsker smestio „Praslovene“ (1913, 418 i Vasiner 1971, 4). Južniji položaj kasnijih slovenskih plemena objašnjava iranski uticaj na njih, a ne na Balte, što je Rozvadovski pravilno primetio. Uticaju naroda koji su naseljavali južnoruske stepe podlegali su Sloveni, a ne Balti, što dokazuje neobičan konzervativizam litvanskog.

U jednom svom ranijem radu pominjao sam dodirne tačke slovenskog glagolskog vida sa sličnim pojavama na jugu, jer se, po meni, ni tu nije radilo o indoevropskom nasledu, nego o inovaciji koja je samo marginalno obuhvatala baltički prostor. Prvo odvajanje Slovene dogodilo se pod iranskim, a drugo

i odlučujuće pod altajskim uticajem, pri čemu su Balti ostali na marginama. Sledeći Ivanova i Toporova (1961, 274 i dr.), smatram da se praslovenski može izvesti iz periferijskih baltičkih govora, u nedostatku boljeg termina; što ne znači da se polazi od jedinstvenog baltičko-slovenskog prajezika u smislu teorije o genealoškom stablu. Utisak prilične jedinstvenosti, koji ostavlja slovenski jezik do kraja praslovenske epohe, nešto pre prve manifestacije svoje pismenosti, koja se razlikuje od ranog razlikovanja govora kod Balta, ima određen uzrok, o kome ćemo još nešto reći.

Prelazno spajanje /ǎ/ i /ǫ/ nije, kako to pravilno primećuju Ivanov i Toporov (str. 278), nikakva slovenska specifika, jer se događa i u ostalim indoevropskim jezicima, a i nekim susednim. Specifičnija je kasnija podela prema načelu dužine, iako u tome ne treba videti razlog za formiranje takvog slovenskog sistema vokala, jer rezultat toga, posebno sa svojim /y/, /ǔ/ i /i/, veoma podseća na potpuno drugačiji sistem, čiji su predstavnici u kritičnom periodu vladali Slovenima. Zanimljivo je da je razvoj u pravcu tih i drugih samoglasnika tekao u skladu s načelima dužina, koja su se ispoljavala paralelno sa sonornošću. Postignuta konfrontacija u dva niza veoma je karakteristična i ne može se objasniti unutrašnjim motivima sistema, a ni drugim sadržanim u indoevropskom nasleđu. Baltički jezici tada nisu osetili posledice delovanja prednjih samoglasnika i /j/. Prema tome, ostao je zajednički intonacijski sistem; već sam pominjao mogućnost izvođenja slovenskog otvaranja sloga tendencijom ka očuvanju intonacije. Svakako da to ne predstavlja evroazijsko svojstvo (Jakobson 1951, 156), tako da slovenski naponi da ga sačuvaju u praslovenskom periodu zaslužuju pažnju, iako se u ogromnoj većini slovenskih jezika nije sačuvao. Karakteristično je da je sačuvan donekle na severozapadu Balkanskog poluostrva, čiji su narodi mogli trpeti relativno slabiji uticaj stepa; analogne uslove možemo prihvatiti za baltičke jezike. Sve dok nema, čini mi se, boljeg objašnjenja za otvoren slovenski slog, predložio bih to kao obrazloženje razlike između slovenskog *petъ* i litv. *peñktas*. Po svoj prilici lakše je istaći intonaciju u otvorenom slogu, iz straha od njenog iščezavanja; uostalom, na taj način gotovo sve fonetske promene svode se na slog, što je u suprotnosti sa harmonijom vokala. Čini se da su se Sloveni prilagodili stranom glasovnom sistemu, ostavši istovremeno u okvirima izvesnih suprasegmentnih svojstava. U njih spadaju intonacija i autonomija slogova; obe indoevropske crte.

Sledeći Štibera (*Slownik starożytności*, IV, 309-312), kraj baltičko-slovenskog razdoblja može se datirati negde posle početka naše ere, iako ni tada ne započinju značajne tipično slovenske fonetske promene. To se događa tek u V veku. Prvu palatalizaciju Štiber datira, manje više, negde oko polovine prve ere, posle čega je uskoro došlo do sažimanja diftonga, čime su stvoreni uslovi za drugu; do nastanka tipično slovenskog /ǔ/ i /i/, koji veoma podsećaju na pratarske, došlo je tek u VIII veku, i tako dalje — ovde

ne smatram da mi je zadatak da dajem hronološki pregled glasovnih promena niti da iznosim teoriju o prakolevci Slovena, jer se podaci o tome mogu naći drugde. U svakom slučaju, zauzimamo stav protiv teze o veoma stare baltičko-slovenske zajenice ili starosti praslovenskog. U drugoj polovini prve ere, i to pre kasnije nego ranije, slovenski govori nešto se udaljuju, iako se još uvek razumeju. To je tako, jer se rezultati druge palatalizacije donekle nepoklapaju, što po svoj prilici nije štetilo osnovnom jedinstvu jezika više nego, recimo, različiti rezultati satemizacije predaka Balta i Slovena (npr. *dēsint* – *desēt*, *žinóti* – *znati*). Prema Lantu (1985, 420), taj period bi trebalo prihvatiti za početak praslovenskog, u šta sumnjamo, jer bi nas ta promena odvela u vekove pre naše ere; i Trubačov sumnja da su slovenski jezik tako rano odvojili od baltičkih, kako to pretpostavlja Lamprecht (Trubačev 1983, 238).

I iranski uticaj, koji Golomb (op. cit.) pravilno ističe, nije ometao međusobno sporazumevanje, delujući na leksiku preko kulture (npr. u oblasti religije), iako slabo na fonetiku. Smatram da se tako dogodilo, jer iranski, za razliku od altajskih jezika, i pored sveg susedstva, čak možda prevage, za njih nikada nije postao jezik, na kome su izdavnje naredbe. Moram istaći da samo susedstvo ne smatram dovoljnim za dublje fonetske promene; tako je kineski jezik u susedstvu turskih Huna bez teškoća je sačuavao intonaciju (vidi Trubačovljevo izlaganje u *Voprosy Jazykznaniija*, 1989, № 3, str. 123, gde on to citira kao nečiji odgovor na moje istupanje na X Kongresu slavista u Sofiji 1988. g.). Da sam tada čuo ovo upozorenje, odgovorio bih sa nekoliko reči, odnosno: „Da, ali Kinezi su imali zid — i staru kulturu“. Samo susedstvo nije dovoljno.

U načelu, P. Ivić je potpuno u pravu kada kaže (1965, 44) da spoljašnji impulsi mogu biti značajniji pokretači glasovnih promena od odnosa u polaznom uzoru. „It is much more natural to assume that the changes originated in one of the patterns and become later transplanted into the other. Only after a prolonged contact of this kind can the patterns of two unrelated languages become similar enough to generate 'convergently' an identical further development“. Ovde je Ivić mislio na Jakobsonov „К характеристике...“ Jasno govori o oponašanju nasuprot spontanom razvoju, ističući i „social factors“, koji Jakobson ne uzima u obzir. „The prestige of the language of the ruling nation... inevitably inspires imitation“. Svakodnevni dodir uvodi nove fonetske i gramatičke mogućnosti. Sama geografska bliskost nije dovoljna, neophodni su određeni istorijski uslovi, a u slučaju Evroazije, tog majdana seoba naroda, ti uslovi su očigledni. Jakobsonove opaske o ne-indoevropskim izvorima triju slovenskih palatalizacija, kojima Ivić dodaje i preradu celokupnog glasovnog sistema, zaslužuju dodatnu pažnju. Ako se to potvrdi, moglo bi rasvetliti činjenice od osnovnog značaja, međutim, treba utvrditi, gde i u kojim okolnostima je takav uticaj vršen.

Ovde želim da napomenem da sam se s Ivićevim radom upoznao tek 1989. godine i da želim da se latim zadatka koji je upravo on formulisao. *Post festum* sam pregledao i značajna rad H. G. Lanta „Slavs, Common Slavic and Old Church Slavonic“ u Mareševom Festschrift-u (1985, 196 i dr.). U njemu on kaže da su praslovenski koristili narodi koji su naseljavali prostor od Libeka do Jadranskog mora, od južne Grčke do jezera Ladoga, sve do obala Crnog mora (uostalom geografske boje Altajci su doneli iz Kine). Uostalom, Lant priznaje da je na njegove poglede odlučujuće uticalo izlaganje Omeljana Pritsaka na konferenciji u Spoletu 1982. godine. I on smatra da „čista lingvistika“ vodi u ćorsokak. Pri tom oživljuje poreklo reči Sloveni, koju je predložio Tadeuš Levicki (1956, 225, 238), odnosno da ona potiče od arapske reči, ali predate preko arapskog *šaqlāb* „uvežban kućni rob graničar“, tačnije na granicama avarske države. Velika rasprostranjenost Slovena, u pratnji njihovih avarskih gospodara, objašnjava veliku monolitnost slovenskog jezika u poređenju sa tadašnjom rascepanošću govora starosedelaca Balta, čije su dijalekatske crte imale mogućnost širenja.

Prema tome, ne možemo proći bez razmatranja konkretnih istorijskih uslova, u kojima su narodi živeli, umesto da razvoj jezika izvodimo iz nekakvih tobožnjih težnji ka uravnoteživanju odnosa unutar glasovnog sistema. Tako konstatuje i Antonjin Dostal (1966, 17), tvrdeći da postavljanje problema istorijskog ishodišta praslovenskog nije u dovoljnoj meri uzimalo u obzir izuzetne i neočekivane spoljašnje uzroke. Međutim, to nije bilo kod svih istraživača, već samo kod onih koji nisu pisali uopšteno oevroazijskoj jezičkoj ligi ili nečem sličnom, konkretno o avarskoj vladavini, koji su zbog toga, kao T. Pejsker, naišli na stroge odgovore.

Ni teorije Ljudovita Novaka nisu naišle na prihvatanje u njegovoj otadžbini (1984, 225) i nije se ispunila njegova nada da se po svoj prilici niko neće uvrediti rekonstrukcijom perioda u kome su Slovene pretežno činili niži slojevi (svakako graničari), čije seobe su predvodili vladajući mongolski ili tursko-tatarski slojevi. Tek su te seobe zapečatile odvojenost od baltičko-slovenskog dijalekatskog kontinuiteta. I porast broja Slovena može se objasniti snažnim uticajem altajskog elementa, koji je veoma promenio i njihov antropološki tip; o detaljima njihovog zajedničkog života može se proveriti u Nestorovoj i Fredegarovoj hronici. Prema tome, nikako se nije radilo, kao u slučaju Kineza, što smo već pomenuli, o nezgodnim susedima Hsiu-nuima (valjda Hunima), već o prožimanju i regrutovanju Slovena koji su nekada davno voleli mir i zemljoradnju. Sa svoje strane pretpostavljam da rimski pisci iz imperatorskog razdoblja ne pominju Slovene, jer takav narod jednostavno tada nije postojao. Mada, nije isključeno da se iza Herodotovih „Skitarata“ kriju Balto-Sloveni, jer su etnički nazivi u starom i ranom srednjem veku veoma neprecizni. Kao što sam već rekao, oni su naseljavali sliv Pripeta

i Dnjepra, sve do neodređene linije severno od Crnog Mora, koje je crno koliko je Crveno more crveno.

Na tim prostorima morali su se Sloveni ili pre njihovi preci, prilično nerado, susretati s okrutnim Hunima, valjda turskim narodom (Altheim 1951, 46). Čak ako se naziv Atiline pogrebne svečanosti kod Jordanesa, *strawa*, ne izvodi iz slovenskog jezika, kako su smatrali Fasmer i Arnim (1936, 100 i dr.) (prema Maenchen-Helfen 1978, 289, ipak je slovenskog porekla), veoma je verovatno, što ja ovde podržavam kao svoju hipotezu, da je hunska „bura“ koja je harala istočnom Evropom, posebno od 375. godine ostavila tragove i u jeziku Slovena i time započet altajski uticaj na formiranje njihovog jezika, jer u sledećem veku upravo počinju tipične slovenske fonetske promene, koje su njihov jezik učinile onakvim kakav je postao (vidi hronološke tablice kod Ševeljova 1965, 633, Lampehta 1978, 150). Južnoruske stepe pripadale su državi Huna (Bednařková 1980, 18). Novak je zaključivao da su podjarmljeni Sloveni primali glasovne običaje svojih ugnjetača, zbog društvenog prestiža, međutim da zapravo zbog oštre socijalne razlike nije došlo do leksičkih pozajmica širih razmera (1984, 216). Broj altajskih pozajmica u slovenskim jezicima veći je nego što se to uobičajeno zna, ali uopšte ne želim da se bavim time, jer su se time bavili drugi.

U svakom slučaju, rezultat tog uticaja na baltičko-slovenski jezik bila je određena „mongolizacija“ — izraz, koji kod Novaka nije shvaćen, pa mu je čak uzet za zlo. U fonetskom pogledu uglavnom je svejedno da li govorimo o mongolizaciji ili turcizaciji, lično ostajem pri neutralnom izrazu „altaizacija“. Na taj način ostvaruju se Jakobsonove genijalne, mada istorijski nedovoljno utemeljene opaske o evroazijskoj pozadini praslovenskog jeziaka. Ne verujemo u sinharmoniju slovenskog sloga i korelaciju mekoće koja je još tada tobož nastala, kako je dokazivano; Sloveni su tada takođe nastojali da sačuvaju određene crte nasleđenog jezika, u koje se između ostalog ubraja nagomilavanje suglasnika na početku izraza i sloga. Da su se npr. u izrazu *strāgo* „strzege“ početni suglasnici bar alofonski razlikovali od onih u *strujā*, tek treba dokazati, jer se kao primeri pretpostavljene silabičke harmonije uvek navode isti teorijski primeri CV, kao *ta - t'ā*, *ty - ti* i sl., koji obuhvataju veoma mali deo materijala slovenskog leksičkog fonda.

Prema tome, kasnije su došli Avari, po svoj prilici u srodstvu s Hunima (Pritsak 1953, 356), u svom velikom pohodu od Volge do ušća Dunava, koji je započeo oko 560. godine (Altheim 1956, 155). Najverovatnije da je seoba Slovena započela mnogo pre toga (Godłowski 1983, 282), međutim samo s Avarima mogli su se širiti u svim pravcima. Zanimljivo je da naporedo s tim širenjem nije išlo razlikovanje slovenskih dijalekata, pre je usledilo opšte odvajanje iz baltičko-slovenske zajednice, po svoj prilici kao rezultat veće pokretljivosti koju su prouzrokovali Avari. Naime, oni su preseljavali Slovene u sve zemlje koje su osvajali (Boba 1967, 34), stvorivši tako praslovenski, koji

nije postojao pre dodira sa njima. Pejsker je svojevremeno s pravom isticao da današnji slovenski narodi i jezici ne predstavljaju prvobitne jedinice, već postepene kristalizacije plemenskih jezičkih jedinica koje su preneli Avari; slično je tvrdio i Ramovš (1932, 30). Na primer, Sloveni su bili naseljeni u alpske zemlje posredstvom Avara, a da prajuznoslovenski u smislu teorije genealoškog stabla uopšte nije postojao. Praslovenski se razvijao kao slovenska *lingua franca*, uglavno dobrovoljnih saveznika Avara u evroazijskim stepama i dalje na Zapad, od V do X veka (Pritsak 1953, 363); njihovo ime prvi put se javlja negde oko polovine VI veka. Pojedine grupe slovenskih jezika mogle su nastati tek krajem *paz Avarica*, odnosno ne pre IX-X veka; pri takvim klasifikacijama precizniji podaci, čini mi se, nisu mogući. Najraniji *terminus ad quem* za raspad slovenske jezičke zajednice predstavljao bi poraz Avara 796. godine, a *terminus ante quem* iščezavanje i vokalizacija jerova, do kojih, kao što znamo, nije došlo istovremeno kod svih Slovena.

Lj. Novak je napisao (op. cit.) da se altajski uticaj svodio na sferu fonetike, iz razloga koje je sam naveo, a da se u morfologiji to jedva može utvrditi. I pored toga, mogu se otkriti veoma sumnjivi tragovi takvog uticaja i u drugim oblastima, što samo uzgred pominjem, ostavljajući detaljniju analizu pozvanijima. Prvenstveno se radi o instrumentalu predikata, krajnje neindoevropskoj pojavi, ali npr. ilustrovanoj staroturskom rečenicom *üzügsüz kün̄taämäk anar̄ kōnūli sūzük+ün yaruq+un yaşuq+an ārūr* (Gabain 1974, 397; nastavci su odvojeni sa +) „svakoga dana njegovo raspoloženje je jasno, svetlo i blistavo“, iz ugarsko-budističkog kanona, ili *mānir̄ ol*, „on je moj“. „Imam“, „nemam“ ili „moram“ izražava se bezlično, npr. *ārdinim bar*, „moj dragulj postoji = imam dragulj“. Uticaj ugrofinskog supstrata, koji je utvrdio Venker, koji je, uostalom, mogao postojati i u vokalizmu (1967, 119), mogao je pojačati postojeću sklonost. Isto se može primeniti i na egzistencijalne iskaze, upor. starotursko *ādgū*, „(to je) dobro“ (Gabain, str. 112). Ode treba pomenuti upotrebu genitiva ličnih zamenica u značenju prisvojnih, npr. *anȳn* kao slov. *jego* (Gabain, 170 str.), iako se ovde mogu navesti i indoevropske paralele. Bilo bi to teže kod upotrebe glagolskih imenica u formacijama aktivnih vremenskih konstrukcija iu tako drevnom periodu, kakav su činili slovenski oblici na /l/, koje je zamenio indoevropski perfekt. Ovde mislim na staroturski sastavni deo (formativ) *-duq, -dük, -tuq, -tük*, već prema završnom zvuku korena i harmoniji vokala, koji takode grade prideve; dotična aktivnost dogodila se u prošlosti, npr. (Gabain 1974, 116) *qut balma-duq midik̄ tynlyylar*, „obični ljudi koji još nisu našli spas“ (= ne obrali *sqt̄ s̄pasa*). Takozvani staroturski „aorist“ može se primeniti i na sadašnjost i na budućnost (Menges 1968, 128). Optativ služi kao imperativ (Gabain str. 110, Baskakov 1975, 95). Lista bi mogla biti i duža.

Moguće je čak da su se kasnije glasovne promene u ruskom dogodile pod uticajem već takvog supstrata, kao što su zanimljivo nestajanje i vokalizacija

jerova (kod svih Slovena), koji podsećaju na ritmički redosled slogova, jakih i slabih, u tatarskom (Bogorodickij 1953, 90, Bertagaev 1971, 116). Promena rus. *ky, gy, hy* > *k'i, gi, h'i*, koja se u različitim delovima zemlje različito odvijala, na severu ne pre XIV veka. (Šahmatov 1915, 311) nalazi potpun ekvivalent u srednjemongolskom, koji je počeo u XIII veku (Poppe 1960, 112). Čak mongolski prelazak, npr. od *qalaγūn qaławūn* (> *chalūn*) „vreo“ (Vladimircov 1925, 216) veoma podseća na rusku promenu, npr. *novogo* > *novogo* > *novovo*.

Međutim, s jedne strane čini se da je altajski uticaj verodostojan, čak u kasnijoj istoriji istočnoslovenskih jezika, a s druge, kao da se konstitutivne promene u praslovenskom nisu dogodile na celom prostoru. Ako se držimo tradicionalnog redosleda, to se prvenstveno odnosi na treću palatalizaciju. Ona se dogodila valjda početkom VIII veka, stariji toponimi slovenskog porekla u Grčkoj je nemaju (Vasmer 1941, 200 i dr.), ni u Austriji (Kronsteiner 1975, passim), a prema Beljajevu, u severnoj Rusiji se proširila tek leksičkim i morfološkim putem (1986, 115). Što se pronalazi više povelja na brezovoj kori na prostoru starog Novgoroda, utoliko se više učvršćuje uverenje da se i druga palatalizacija na dalekom severu odvijala nepravilno, čak ima jasnih znakova u današnjim govorima, od severa do Ukrajine, koji govore protiv nje jer istorijskog umekšavanja od istoka prema zapadua i na zapadu od juga na sever ima manje (Filin 1970, 8). Na pomenute činjenice ukazao je i Štiber. Spomenici koje su analizirali Janjin i Zaliznjak (1986, 118 i dr., kao i recenzija Živova 1988, 148 i dr.) jasno pokazuju da do druge palatalizacije mestimično uopšte nije došlo, što potvrđuju današnji dijalekatski oblici, npr. *kež* umesto *cež*, *kevka* (*cevka*), *kep* (*cep*) ili iz spomenika *k včemo*, *včych* umesto *vbś*. Tu spadaju i slučajevi kao *kviliti*, *kvetka* i sl. s istočnoslovenskog prostora kao i oni koji podsećaju na zapadnoslovenski, iako je umekšavanje u njima otežavalo /w/ koje je još uvek postojalo. Tragovi *k', g'* u pskovskim govorima svedoče o tome da je ostvaren samo početni stadijum druge palatalizacije. Prema tome, moglo bi se zaključiti da ujedinjenje slovenskih govora, koje je postulirao Lant, nije obuhvatala neke periferijske govore, koji nisu morali zauzimati iste prostore kao i kasnije, mada udaljene od stepske zone. Istočnoslovenska plemena najviše isturena prema severozapadu, međutim, pala su pod baltički uticaj, o čemu svedoči *kl, gl* < *tl, dl*. Po svoj prilici, mešanje afrikata u tzv. coktanju nije altajskog prekla.

Karakteristično je, kako zaključuje Filin (loc. cit.) da je slovensku intonaciju zamenio dinamični akcenat, najpre u jugozapadnom delu istočnoslovenskog prostora, negde manje više od XI veka, dok se na severu možda održala čak do XIII veka. Teško je dokazati da je tu još uvek delovao altajski uticaj, uopšte pribojavam se da se nisam držao kriterijumâ naučnosti, koje je utvrdio Karl Poper, odnosno da nisam davao priliku da se falsifikuje naučna hipoteza. Ali, neproverljivo je i uključivanje slovenskih jezika u evroazijsku

ligu, što su učinili Jakobson i Trubeckoj, putem analogija, pri čemu je još nedostajala istorijska pozadina.

U rezimeu želeo bih da istaknem svoju ne naročito originalnu tezu o tome da je baltičko-slovenski jezik, uglavnom ujednačen, indoevropski potomak, dijalekatski bio je veoma šarolik, i to još pre odvajanja Slovena, koji su pali pod vlast Altajaca. Za razliku od dosadašnjih istraživanja ne prihvatam silabičku sinharmoniju kao činilac u formiranju praslovenskog, jer se ne slaže s našim predstavama o tvorbi nasleđenog i delimično sačuvanog sloga. Tada ni Altajci ni Prasloveni nisu razvili korelaciju mekoće suglasnika, koja se, tamo gde se dogodila, kasnije osamostalila, iako njena pozadina altajskoj slogovnoj harmoniji. Nju Sloveni nikada nisu oponašali kao svojstvo koje je tesno povezano s morfološko tursko-mongolskom tvorbo, koja je u suprotnosti sa indoevropskom gramatičkom tvorbo. Intonacija je lagano iščezavala. Sudbina /j/ posle suglasnika svodi se na stvaranje mekih suglasnika (pratars. *š, ž, č, š, j, ŋ* predstavljaju niz nepčanih ili sredjenepčanih mekih, Fundamenta str. XV).

Po meni, tu još uvek ne može biti reči o supstratu, već o dubokom i osnovnom prožimanju „slovenskog“ naroda altajskim elementima. Ovi su zauzimali visoke, privilegovane društvene položaje, njihov jezik, na kome su se izdavale naredbe, bio je predmet za oponašanje, koje se ipak zaustavljalo pred izrazito ne-indoevropskim crtama. Po svoj prilici, najlakše su se oponašale navike u izgovoru, što objašnjava najznačajnije fonetske promene, zahvaljujući kojima se slovenski jezik odvojio od baltičkog, koji se nalazio više po strani.

BIBLIOGRAFIJA

- Aitzemüller R., Besprechung von: F. V. Mareš, Vom Urslavischen zum Kirchenslavischen. Anzeiger für slavische Philologie 18 (1987), 153–156.
- Altheim F., Attila und die Hunnen. Baden-Baden 1956.
- Arnim B., Avarisches. Zeitschrift für slavische Philologie IX (1932), 403–406.
- Arnim B., Bemerkungen zum Hunnischen. Zt. f. slav. Phil. XIII (1936), 100–109.
- Avanesov R. I., Russkoe literaturnoe proiznošenie, izd. 4. Moskva 1968. Baskakov N. A., Proišhoždenie form povelitel'no-želatel'nogo naklonenija v tjurkskih jazykach. Voprosy Jazykoznanija 1975, № 1, 91–104.
- Avanesov R. I., Istorisko-tipologičeskaja fonologija tjurkskich jazykov. Moskva 1988.
- Bednaříková J., Úloha Attilovy říše v počátcích evropského feudalismu. Listy fil. 103 (1980), 15–23.
- Beljaev D. D., Tret'ja palatalizacija praslavjanskich zadneněbnych. Voprosy Jaz. 1984, № 3, 126–129.
- Bernštejn S. B., Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov I. Moskva 1961.
- Bertagaev T. A., Količestvennye čeredovanija glasnych i ablaut v mongol'skich jazykach. Voprosy Jaz. 1971, № 6, 116–121.
- Bidwell C. E., The chronology of certain sound shanges in Common Slavic as evidenced by loans from Vulgar Latin. Word 17 (1961), 105–112.
- Birnbaum H., O dvuch osnovnyh napravlenijach v jazykovom razvitii. Voprosy Jaz. 1985, № 2, 32–42.

- Boba I., *Nomads, Northmen and the Slavs*. Den Haag 1967.
- Bogorodickij V. A., *Vvedenie v tatarskoe jazykoznanije v svjazi s drugimij tjurkskimij jazykami*. Kazaň 1953.
- Bondarko L. V., *Struktura sloga i charakteristika fonem*. *Voprosy Jaz.* 1967, № 1, 34–46.
- Brozović D., *O fonemu /3/ u balkanskim jezicima*, u: *Jazični pojavi vo Bitola itd.* Makedonska Akademija na Naukite, Skopje 1988, 143–150.
- Burrows T., *The Sanskrit Language*, izd. 2, London 1963.
- Diels P., *Altkirchenslavische Grammatik*, izd. 2, Heidelberg 1963.
- Dostál A., *Les problèmes linguistiques dans l'oeuvre de Lubor Niederle*, u: *Vznik a počátky Slovanů*, izd. J. Eisler et al., Československá Akademie Ved, tom VI, Praga 1966, 7–31.
- Fant G., *Speech Sounds and Features*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1973.
- Filin F. P., *Drevnerusskie dialektnye zony i proischozdenie vostočnoslovjanskyh jazykov*. *Voprosy Jaz.* 1970, № 5, 3–14.
- Fundamentum Philologiae turcicae*, ed. Jean Deny et al. Wiesbaden (Aquis Mattiacis) 1959.
- Gabain A. V., *Alttürkische Grammatik*, 3. Aufl., Wiesbaden 1974.
- Galton H., *Počemu otkrylis' praslavjanskije slogi?* *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists*. Slavica, Columbus (Ohio) 1988, 141–151.
- Gołąb Z., *Etnogenezata na Slovenite vo svetlinata na lingvistikata*. *Makedonski Jazik XX* (1969), 105–125.
- Godłowski K., *Zur Frage der Slawensitze vor der grossen slavischen Einwanderung im 6. Jahrhundert*. *Centro italiano di studi dell' alto medioevo, Settimane di Spoleto* (Conference 1982, publ. 1983) Tom 30, 257–302.
- Hořálek K., *Úvod do studia slovanských jazyků*, izd. 2, Praga 1962.
- Huntley D., *Review of H. G. Lunt's Old Church Slavic Grammar*, 6th ed., u: *Slavic and East European Journal* 19 (1975), 357–361.
- Ivanov V. V. – Toporov V. N., *O drevnejšich otnošenijach baltijskich i slavjanskich jazykov*. *Issledovanija po slavjanskomu jazykoznaniju*, Moskva 1961, 273–305.
- Ivić P., *Roman Jakobson and the Growth of Phonology*. *Linguistics* 18 (1965), 35–78.
- Ivić P., *Rassirenije inventarja fonem i čislo distinktivnyh vozmožnostej*. *Voprosy Jaz.* 1970, № 3, 3–9.
- Jakobson R., *Remarques sur l' évolution phonologique du russe comparée à celle des autres language slave*. *Selected Writings I*, The Hague 1971, 7–116.
- Jakobson R., *K karakteristike evrazijskogo jazykovogo sojuza S.R.I*, 144–201.
- Janin V. L. – Zaliznjak A. A., *Novgorodskie gramoty na bereste (iz raskopok 1977–1983 g.)* Moskva 1986.
- Ježova M., *Z problemów tzw. trzeciej palatalizacji tylnojęzykowych w językach słowiańskich*. *Komitet Słowianoznawstwa PAN*, Wrocław 1968.
- Komárek M., *Historická mluvnice česká I, Hlásokloví*. Praga 1958.
- Krámský J., *Über den Ursprung der Vokalharmonie in den ural-altaischen Sprachen*. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft* 106 (N. F. 31) 1956, 117–134.
- Kronsteiner O., *Die alpenoslavischen Personennamen*. Wien 1975.
- Lamprecht A., *Praslovanština a její chronologické členění*. *Československé přednášky pro VIII. mez. zjezd slavistů*. Č.A.V., Praga 1978, 141–150.
- Lehr-Splawiński T., *Nowsze poglądy na niektóre zjawiska tzw. II palatalizacji*. *Studia i szkice wybrane*, Warszawa 1957, 153–158.
- Lewicki T., *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny, tom pierwszy*. Wrocław—Kraków 1956.
- Lunt H. G., *On the Origins of Phonemic palatalization in Slavic*, u: *For Roman Jakobson*, The Hague 1956, 306–315.
- Lunt H. G., *Review of C.F. Hockett's „A Manuel of Phonology“ (Baltimore 1955)* u: *Slavic Word* 4 (= Word 11), 1955, p. 618–621.
- Lunt H. G., *Old Church Slavonic Grammar*, 6th ed., 's Gravenshage 1976.
- Lunt H. G., *On Common Slavic*, *Zbornik Matice Srpske* 27–28 (1984–85), 417–422.
- Maenchen-Helfen J., *Die Welt der Hunnen*. Wien—Köln 1978.

- Mareš F. V., Proischozdenie slavjanskogo nosovogo $\ddot{o}$ ($j\ddot{o}$). *Voprosy slav. jazykoznanija* VII (1963), 7–11.
- Mareš F. V., Vom Urslavischen zum Kirchenslavischen, u: *Einführung in die slavischen Sprachen*, Hrsg. P. Rehder, Darmstadt 1986, 1–19.
- Mareš-Festschrift: *Litterae slavicae medii aevi etc.*, Hrsg. J. Reinhard Monachium 1985.
- Menges K. H., *The Turkic Language and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*. Wiesbaden 1968.
- Mollova M., K istorii tjurkskogo vokalizma. *Voprosy Jaz.* 1966, № 2, 56–65.
- Novák Ľ., Dynamika Europeizácie fonologického systému slovenčiny. *Zborník Filozofickej Fakulty Üniv. Komenského (Philologica XXX)*, 1979–80, 175–182.
- Novák Ľ., Vznik Slovanov a ich jazyka. *Slavica Slovaca* 19 (1984), 209–232.
- Peisker T., The Expansion of the Slavs, u: *Cambridge Medieval History*, vol. II, Cambridge 1913, 418–458.
- Pohl H. D., Zur Typologie des Altbulgarischen. *Die slavischen Sprachen* 10 (1986), 61–70.
- Poppe N., *Verleichende Grammatik der altaischen Sprachen*, Teil I: *Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden 1960.
- Pritsak O., The Slavs and the Avars. *Settimane di Spoleto*, tom 30 (1983), 353–435.
- Ramovš F., Über die Stellung des Slovenischen, *Annales Acad. Sci. Fennicae, Series B, Tomus XXVII = Mélanges Mikkola*, Helsinki 1932, 218–238.
- Ramstedt G. J., Die Palatalisierung in den altaischen Sprachen, *Mélanges Mikkola*, Helsinki 1932, 239–251.
- Ramstedt G. J., *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, Band I; Lautlehre*, Helsinki 1957.
- Schelesniker H., Turanische Einflüsse im urslavischem Sprachsystem. *Wiener Slavistischen Jahrbuch* 21 (1975), 237–241.
- Schmalstieg W. R., *An Old Prussian Grammar*, Pennsylvania State Univ. Press, 1974.
- Słownik starożytności słowiańskich*. wyd. T. Lehr-Splawiński, Z. Stieber et al., Tom IV, Ossolineum, Warszawa 1970–72.
- Shevelov G., *A Prehistory of Slavic*. Heidelberg (1964) — New York (1965).
- Szemerényi O., *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, 2. Aufl., Darmstadt 1980.
- Šachmatov A. A., *Očerok drevnejšago perioda istorii russkogo jazyka*, Petrograd 1915 (reprint The Hague 1967).
- Ščerbak A. M., *Sravnitel'naja fonetika tjurkskich jazykov*. Leningrad 1970.
- Trubačev O. N., *Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov*, tom 9, Moskva 1983.
- Trubačev O. N., *Jazykoznanie i etnogeneza Slavjan. Slavjanskoe jazykoznanie IX* (1983), Moskva 231–270.
- Trubeckoj N. S., *Grundzüge der Phonologie*, u: *Travaux du cercle Linguistique de Prague VII* (1939).
- Trubeckoj N. S., *Altkirchenslavische Grammatik*, wyd. R. Jagoditsch, Wiedeń 1954.
- Vaillant A., *Grammaire comparee des langues slaves*, tome I, Paris 1950.
- Vasmer M., *Die Slaven in Griechenland*, u: *Abhandlungen der Preuss. Akademie der Wiss., Philos.-Hist. Klasse*, 1951, № 12, Berlin 1941.
- van Wijk N., *Zum urslavischem sogenannten Synharmonismus der Silben*. *Linguistica slovacica III*, Bratislava 1941, 41–48.
- van Wijk N., *K istorii fonologičeskoj sistemy v obščeslovjanskom jazyke pozdnego perioda*, *Slavia XXX*, 1949, 293–313.
- Veenker W., *Die Frage des finno-ugrischen Substrats in der russischen Sprache*. *Ural-Altaic Series*, Indiana University Press, Vol. 82, 1967.
- Vladimircov B. A., *Sravnitel'naja grammatika mongol'skogo pis'mennogo jazyka i chakasckoe narečie I: Vvedenie i fonetika*, Leningrad 1929.
- Živov V. M., *Recenzija Janin-Zaliznjak, Novgorodskie berestjanye gramoty na bereste*. *Voprosy jazykoznanija* 1988, № 4, 145–156.

S u m m a r y

Herbert Galton

ENCOUNTER OF THE PHONOLOGICAL SYSTEMS OF ALTAIC AND SLAVIC

This article sets itself the task of complying with the wish expressed by Pavle Ivić in „Linguistics“ 18 (1965) for a specification of the Eurasian background with which Roman Jakobson credited the Slavic languages in his „K karakteristike jevrazijskoga jazykovoga sojuza“, as to when and under what circumstances an Asiatic influence could have helped to shape the phonological system of Slavic.

The main features by which Slavic, represented by Old Church Slavonic in the IX century, differs from Baltic and the Indo-European tradition which this language continues, are the three palatalizations as well as the specific evolution of consonants, */j/ which led to the establishment of an entire series of palatal consonants, although not at that time to a correlation of palatalisation which must not be projected back sofar. If these consonants were stem finals, the inherited I.-E. endings split up into those beginning with a back and those beginning with a front vowel, a feature unheard of in I.-E., but very familiar from the Altaic group of languages. In this process, the inherited vowel system was enriched by vowels whose analogon can likewise be found in Altaic, of which Old Turkish attested in the Orkhon inscriptions of the VIII century is taken as the nearest representative. (It should be noted that the phonological systems of the other Altaic languages at that time did not substantially differ from the Old Turkish one; it is necessary to mention this, because the precise ethnic affiliation of the Huns and Avars, from whom alone such an influence could have proceeded, is not clear.) Some of the resulting Slavic vowels are frankly Altaic, especially the unrounded /y/, being the back counterpart to /i/.

In the Altaic languages the distribution of the vowels in suffixes and endings is in principle (if not now in every detail) determined by vowel of the stem, on account of their agglutinative structure. This was not imitated by Slavic, as being thoroughly alien to an I.-E. language. The surrounding consonants were affected by the timbre of the vowels, a feature which Slavic imitated. The so-called „vowel harmony“ was not taken over, even the synharmony of the syllable, which many see in Slavic is an illusion, because Slavic, while opening all its syllables, never abolished the syllable-initial clusters, alien to Altaic. Morphological features are briefly touched upon.

The entire phonological development of Slavic was decisively directed by contact with the Altaic peoples mentioned who dominated the Slavs till about 800. The Balts remained aloof from these political events and therefore preserved the archaic sharacter of their language, though dialectically

differentiated, whereas Slavic till about 1000 A.D. remained remarkably uniform owing to the great mobility of the Slavs as border guards of the Avar Empire. This is also the original meaning of the term „Slavs“, for which a native derivation is not plausible.

S poljskog prevela *Biserka Rajčić*